

מחקרים וקבצים

□ י"ד גילת, ח"י לוי, צ"מ רבינוביץ (עורכים), עיונים בספרות חז"ל במקרא ובתולדות ישראל — מוקדש לפרופ' עזרא ציון מלמד, רמת-גן, הוצאת אוניברסיטת בראילן, תשמ"ב, 397 עמ'.

ע"צ מלמד נולד בשנת תרס"ד, למד באוניברסיטה העברית בירושלים (במקצועות: מקרא, תלמוד, ידיעת ארץ-ישראל, שפה וספרות יוונית, היסטוריה של יוון ורומא), הורה באוניברסיטאות בארץ והעמיד תלמידים וחוקרים, פירסם חמישה ספרים ו-60 מאמרים בקשת רחבה של תחומי מחקר, ונוסף להם ספרי לימוד ועזר, ערך כתבים רבים — בהם של אביו, שהיה רבם של יהודי פרס בירושלים.

בספר המוקדש לכבודו, במלאות לו 75 שנה, משתתפים 28 חוקרים, בהם חבריו ותלמידיו. נוסף לביבליוגרפיה מלאה של כתביו, הספר כולל מחקרים העוסקים בתחומים הקרובים ללב בעל-היובל: מקרא, לשונות עברית וארמית, תלמוד וספרות רבנית, תולדות ישראל. משתתפים בספר: מ"ח מלמד, י' אבישור, מ' גושן-גוטשטיין, א' טויטו, א"א הלוי פינקלשטיין, ח' לוי, א' גולדברג, ד' הלכני, ש' שרביט, נ' עמינוח, י' עץ-חיים, י"ש שפיגל, ש' אברמסון, י' קאפת, נ' וירר, נ' אלוני, י' תא-שמע, א' הלפרין, מ' בניהו, צ"מ רבינוביץ, י' רצהבי.

□ יעקב גלר, היהודים הספרדים ברומניה — צמיחתה ושקיעתה של הקהילה הספרדית בבוקארשט, תל-אביב, הוצאת אוניברסיטת תל-אביב והמרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח במשרד החינוך והתרבות, תשמ"ג, 128 עמ'.

יהודים ספרדיים חיו במשך מאות שנים בשטחים הכלולים כיום בתחום רומניה והקימו קהילות מאורגנות נבדלות לעצמם (הקהילה הספרדית בבוקארשט נוסדה בשנת 1730). בשלהי שנת 1928 נוסד איגוד הקהילות הספרדיות ברומניה ונמנו עמו 19 קהילות. בין שתי מלחמות-העולם חיו ברומניה, לפי הערכות שונות, בין 10 ל-20 אלף יהודים ספרדיים והיוו 1½%-2% מכלל היהודים בארץ זו. עם העלייה ההמונית לישראל משנת 1949 ואילך עלו רוב היהודים הספרדיים מרומניה, ועתה נותרו מהם כמאה יהודים בבוקארשט ויהודים בודדים בקהילות אחרות.

ספרו של י' גלר הוא מחקר ראשון על היהודים הספרדיים ברומניה, המבוסס על מקורות ראשוניים. עיקרו של הספר עוסק בהיבטים הארגוניים והדתיים של קהילה זו. פרקי הספר דנים במצב הארגוני של הקהילה, המצב המשפטי, מבנה ההנהגה, המוסדות הקהילתיים, הבחירות, ההכנסות, הרבנות, בתי-הכנסת, הסעד, החינוך והיחסים בין הקהילה הספרדית לקהילה האשכנזית. התמונה המצטיירת היא שהקהילה הספרדית היתה אמידה, יחסנית, מאורגנת היטב ונוטה להתבוללות. הספר ממעט לדון במצב הרוחני של קהילה זו וכמעט אינו עוסק בספרות שנוצרה בתוכה בעברית ובלשונות אחרות ובתחומי תרבות ואמנות אחרים. קביעות של המחבר, כגון שיהדות זו 'היתה דלה כרוח' וכיצ"ב אינן זוכות לפירוט ולביסוס בחיבור.

□ שאלות ותשובות מתנות באדם, ההדיר על-פי כתב-יד: יעקב בוקסנבוים, תל-אביב, הוצאת אוניברסיטת תל-אביב, בית-הספר למדעי היהדות על-שם חיים רוזנברג, פרסומי המכון לחקר התפוצות בעריכת שלמה סימונסון, תשמ"ג, 503 עמ'.

כתב-היד של קובץ זה כולל 315 תשובות משנות רע"ב-ש' (1512-1540). 117 מהתשובות הן מאת ר' יחיאל טרבוט (השני) ועוד כשליש מהתשובות אינן חתומות. בספר שלפנינו נדפסו 117 תשובות, ואילו יתר התשובות שבכתב-היד, חלקן כבר נדפסו וחלקן עתידות להידיס

בקבצים נפרדים. 39 הפוסקים החתומים על התשובות, למעט שניים, הם מחכמי איטליה. התשובות יצאו לאור במהדורה מדעית בלוויית מבוא מאת המהדיר.

□ Bernard Septimus, *Hispano-Jewish Culture in Transition — The Career and Controversies of Ramah* (Harvard Judaic Monographs 4, Harvard University Press, 1982 XIV + 180 pp.

לפנינו מונוגרפיה על ר' מאיר הלוי אבולעפיה (רמ"ה), שחי בטולדו בסוף המאה ה-12 ובתחלת המאה ה-13. הוא חי בתקופת המעבר משלטון האסלאם לשלטון הנצרות בספרד, שבה התמודדו היהודים עם השינוי התרבותי שנתחולל עקב השינוי הפוליטי. הרמ"ה היה מחכמי ההלכה הנודעים בזמנו ואחד מיוזמי הפולמוס על כתבי הרמב"ם. הספר שלפנינו עוסק בכעיות השינוי התרבותי והמאבק נגד השכלתנות באותו זמן.

□ Richard C. Steiner, *Affricated Sade in the Semitic Languages*, New York, The American Academy for Jewish Research, Monograph Series, No. 3, 1982, XII + 124 pp.

הספר מבקש להוכיח, שביטוייה המקורי של האות צד"י בעברית היא ts ולא s, כנהוג כפי כמה עדות יהודיות במזרח. מחבר המחקר בודק את ההגייה של האות צד"י בעברית ב-14 תפוצות שונות (מסין עד ספרד) וכן את ההגייה בארמית, בכנענית ובאכדית. תוך כדי הבדיקה מביא המחבר מידע רב על העברית כפי יהודי הארצות השונות. התיזות שלו סותרות את התיזה המקובלת בחקר לשונות שמיות.

אורחות חיים

□ מנשה הראל (בבאיוף), נחלת יעקב, תל-אביב, בהוצאת המשפחה, תשמ"ג, 235 עמ'. הספר כולל שתי חטיבות. האחת — תולדות חייו של יעקב הראל (אחיו של המחבר), שגדל בארץ. עזב אותה בשנות החמישים והקים בהדרגה רשת-מסחר באבני-חן, שמרכזתה היה בני-יורק והיא הקיפה ארבע יבשות. בסיפור חייו משולבות תולדות משפחתו, לרבות סבו שהיה בעל כרמים ותעשיין-יין בבוכארה. החטיבה השנייה מעלה פרקים מתולדות היהודים בבוכארה, קשריהם עם ארץ-ישראל, עלייתם לארץ ומפעלותיהם בה, לרבות ייסוד שכונת הבוכארים בירושלים, יצירתם הספרותית ועוד. שתי החטיבות כוללות פרקים שיש בהם חידוש, כגון: מקומה של בוכארה בדרך-המשי בימי-הביניים, עיסוקם של יהודי בוכארה בחקלאות, במלאכה ובמסחר (במיוחד באבני-חן). פרקים אחרים בספר מסמכים פרקי-היסטוריה מתוך מקורות, ספרי-זכרונות ומחקרים. הספר מלווה בתצלומים ובמפות. הספר ככלול יש בו עניין לקורא המתעניין בתולדות יהדות בוכארה, ובכמה פרקים בו יש עניין גם לחוקרים.

□ חיים צדוק, באהלי תימן, תל-אביב, בהוצאת דפוס ד' בן-נון, תשמ"א, 336 עמ'. חיים צדוק נולד בצנעא בשנת 1915, עלה לארץ ב-1930 ומ-1943 עסק בקליטת עולים מתימן. שני הפרקים הראשונים בספר מספרים על החיים בצנעא קודם העלייה של משפחתו ועל קשיי הקליטה שלה בארץ לאחר העלייה. הפרקים הבאים מספרים על קליטתם של חמשת אלפים עולים מתימן בשנות 1943-1945, אשר שוכנו במחנות אוהלים; שליחותו של המחבר בעדן בשנת 1945 ומסעו לתוך תימן. הספר עשוי לשמש מקור לחוקרים בכמה סוגיות שלא נכתב על אודותיהם, או נכתב מעט, כגון: קליטת עולי-תימן בשנות 1943-1945, היריבויות המפלגתיות בקרב התימנים בארץ, מצבם של התימנים בעדן בדרום לארץ, חיי היהודים בתימן באמצע שנות ה-40 ועוד. הספר ככלול כתוב כרהיטות ויש בו עניין לקורא להנאתו.

ספרות רבנית

□ ספרים חמישה למהר"ץ, ירושלים, שנה ב' רצ"ב לשטר' (= 1981), 61 + שפ"א עמ'. מארי צאלה בן יחיא, מגדולי הרבנים של יהדות תימן, נולד כמשוער בשנת התכ"ד (1664) והי 85 שנה. הוא חי בעת גלות מוצע, שסחפה את יהדות תימן עד משבר, ואף היה ביוצאים לגלות ובחוזרים ממנה. בשוכו היה במחדשי המוסדות הרוחניים של יהדות זו בצנעא ובמקימי בית הכנסת, שנודע לימים בשם 'כניסת בית צאלח'. הוא הטביע חותמו הרוחני על הווייתם של יהודי תימן, ובין השאר נאבק לשימור נוסח התפילה הקדום שלהם נגד נוסח התפילה הארצישראלית-שאמי. היה דיין, ראש השוחטים והבודקים בצנעא, מגדולי הפוסקים בדורו בתימן, עסק בתורת הסוד, חיבר פיוטים וסליחות, ויהודי תימן אף מייחסים לו מעשי-מופת. בספר שלפנינו נדפסים שרידים של 5 מחיבוריו, שעיקרם מתוך כתבי-יד, והם: (א) פרי צדיק – ביאור למצוות שונות וללימוד תורה; (ב) ליקוטים וחידושים למהר"ץ – חידושים וביאורים לפוסקים מהמקרא ולנ"ך, ובהם דרשות ודברי מוסר; (ג) ספר הבדיקות – ובו הלכות שחיטה; (ד) הגהות מהר"ץ לשו"ע י"ד – במיוחד בענייני שחיטה וטרפויות וכן בהלכות אבלות; (ה) פסקי הלכה למהר"ץ – ליקוט פסקים המיוחסים למהר"ץ, שהובאו בספרי-הלכה של אחרים, במיוחד של נכדו, מהר"ץ. בפתח הספר מבוא נרחב על דמותו של מהר"ץ, על משפחתו ועל תקופתו.

□ הרב יעקב פאריינטי, שארית יעקב, ירושלים תשמ"ג, כד + 390 + XXVI עמ'. ר' יעקב ב"ר יוסף פאריינטי (1830 בקירוב – 1879) היה מחכמי תוניסיה, צאצא למשפחת מגורשים מספרד, שכיהן כרב בקהילת בון (עונאבה) שבאלג'יריה. בספר כלולים דרשותיו, חידושים שחידש שדינים, שש תשובות בענייני הלכה ואגרות. כן באים בספר הקדמה מאת ר' רחמים נאהורי (נכדו של המחבר), מבוא מאת המהדיר, ר' משה עמאר, על משפחתו של המחבר ועל יצירתו; ובחלק הצרפתי – מבוא מאת הרב רנה-שמואל סיראט (הרב הראשי של צרפת) ופרקים בתולדות יהודי בון מאת ריצ'ארד איון.

□ חמשה חומשי תורה, עין-הקורא עם תיקון סופרים לפי הרמב"ם ונוסח תימן, בני-ברק תשמ"ג.

כרך א: בראשית, שמות רלוז + ר + צו עמ'.

כרך ב: ויקרא, במדבר, דברים, קם + קצד + קעג + צו עמ'.

בשני כרכי הספר ניתן הנוסח של יהודי תימן לתורה, לתרגום אונקלוס, לפירוש רש"י, לחלוקת העליות בכל פרשה בתורה ולהפטרות שבכל שבת. בכל אלה שונה הנוסח של יהודי תימן, במעט או בהרבה, מהנוסח המקובל בתפוצות אחרות. בכל הנוגע לשינויי טקסט (כגון 21 השינויים בנוסח החומש, בענייני כתיב ומסורה), כבר לימדנו המחקר של השנים האחרונות בנוסח המשנה, המדרשים ועוד, שיש חשיבות רבה לנוסח הרוחץ בקרב יהודי תימן. במקום שהוא שונה מהנוסחים האחרים. לבד מזאת, ספר זה ישמש ודאי כל אלה הרוצים לקרוא בתורה בנוסח יהודי תימן.

□ י"ל ווידילסבסקי, תולדות הרמ"ע מפאנו, מהדורה חדשה, ירושלים, הוצאת משאבים, תשמ"ב, 88 עמ'.

ר' מנחם עזריה מפאנו נולד באמצע המאה ה-16 באיטליה וחיבר 30 חיבורים, עיקרם בקבלה וחלקם בהלכה בדורו ועוד. כתביו היו בין הגורמים המרכזיים להתפשטות קבלת צפת באיטליה ובתפוצות אחרות. הוא עצמו נטה תחילה לקבלת ר"מ קורדובירו ומאוחר יותר לקבלת האר"י.

הספר שלפנינו יצא במקורו לפני כ-80 שנה, ואין הוא משקף את ההתפתחות העצומה בחקר הקבלה שחלה מאז. הספר מיושן גם בסגנונו.

ספרות

□ אורציון ישי, צבעונים – סיפורים, תל-אביב, הוצאת משרד הביטחון, ספריית תרמיל בעריכת ישראל הר, תשמ"ב, 134 עמ'.

7 סיפורים בקובץ ורובם על רקע שכונה ירושלמית בתקופת המאנדאט. הציר המרכזי בסיפורים הוא לבטי הילדות, ההתבגרות והבחורות. הסיפורים שופעים תיאורים מהווי היהודים הספרדים, ובכמה מהם מצויה נימה ארוטית גדושה. בולט בקובץ הסיפור 'צבעונים', המתאר יחסים בחברת-נוער בין ילדי שכונות לחברי קיבוץ.

אורציון ישי נולד למשפחה ספרדית מיוצאי מונאסטיר, גדל בירושלים ופירסם עד כה שני קובצי-סיפורים, שמהם לקוחים רוב הסיפורים בקובץ שלפנינו.

□ אורציון ישי (עורך), צרור המור – אנתולוגיה לסיפור הקצר של יוצרים מבני עדות-המזרח, באר-שבע, בהוצאת המרכז למורשת יהדות ספרד על-שם יחיאל אלישר באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, בשיתוף המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח במשרד החינוך והתרבות, תשמ"ג, 172 עמ'.

באנתולוגיה 14 סיפורים, שנכתבו עברית בארץ-ישראל משנת 1885 עד ימינו, מאת הסופרים ס"מ מני, י' בורלא, י' שמי, ע' המנחם, מ' טביב, יצחק נבון, ש' בלס, י' בר-משה, א' שמוש, א' ישי, בן-ציון יהושע, אלי עמיר, יהודה עמיר ויצחק קינן. בבחירת הסיפורים הלך העורך על-פי טעמו. בשנים האחרונות רבו הסופרים העבריים מיוצאי עדות-המזרח, ואין אפשרות לכלול את כולם בקובץ אחד. בקובץ שלפנינו לא הובאו סיפורים מאת נסים אלוני, אהרון אלמוג או שלמה קאלו. אך העלאת שמות אלה או אחרים ודאי אינה יכולה לבוא במקום דיון מפורט במבחר הסופרים והסיפורים, ודיון כזה חורג מהמסגרת של מדור זה. מכל מקום זהו אחד הנסיונות הראשונים מסוגו (קדם לו הקובץ 'יהודי המזרח בספרותנו', בעריכת אברהם שטאל, ירושלים תשל"ד, שכמה סיפורים מתוכו כלולים גם בקובץ שלפנינו), ונראה שיש ביקוש למבחר מעין זה לצורכי הוראה בבתי-ספר יסודיים ועל-יסודיים.

□ מלכה עלי-פודיאל, בסערות תימן, ירושלים, מורשת, בהוצאת ועד עדת הספרדים בירושלים והמרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח במשרד החינוך והתרבות, תשמ"ג, 170 עמ'.

הקובץ כולל סיפורים ורשימות, שונים בסוגם ובטיבם: סיפורי-עם של יהודי תימן, סיפורים ועדויות על עליית מתימן והיקלטותם של יהודי תימן בארץ, סיפורים על אישים ויוצרים בקרב יהדות תימן ועוד. חלק מהסיפורים והרשימות הם על נושאים שמעט נכתב עליהם (כגון ההתיישבות בכפר השילוח וברמתיים צופים). לעומתם כמה רשימות הן שיכתוב של מקורות ידועים (כגון על ר' זכריה אל-צי'הארי, ר"ש שרעבי, ר"ש שבזי ועוד) ואינן מוסיפות על הידוע. על מדור הנאומים וההרצאות מוטב היה לוותר כליל. המחברת היא ילידת הארץ, שהיתה המורה הראשונה מבתות-תימן, ויש עניין בתולדות-חיה.

□ אבישי שטוקהמר, בן פורת יוסף – סיפור חייו של דון יוסף נשיא, האיש והספר, ירושלים, הוצאת משאבים, תשמ"ב, 480 עמ'.

דון יוסף נשיא, שנולד כאנוס בפורטוגאל למשפחה עתירת הון, ברח לקושטא והיה פעיל בענייני המדינה העות'מאנית ובענייני בני עמו ואף נתן ידו לחידוש הישוב היהודי בטבריה. על אישיותו הססגונית כבר נכתבו כמה מחקרים וספרים. הספר שלפנינו הוא סיפור היסטורי, הכתוב בנוסף תמים ומגמתו. עדות המחבר: 'הוטלה עלי ממרום המשימה לתאר מבחינה היסטורית יהודית-אמנותית-תורנית את דמותו של... דון יוסף נשיא...'

לספר מצורף הקונטרס 'בן פורת יוסף', שכתב ר' יצחק עונקנינרא, המתאר ויכוח פילוסופי של דון יוסף נשיא עם חכם נוצרי. הקונטרס נדפס לראשונה בקושטא של"ז (1577).

- אריה סמו, נשף־מסיכות, רומאן, הדפסה שנייה, תל־אביב, הוצאת ספריית פועלים, תשמ"ג, 236 עמ'.
- רומאן על צעיר ישראלי. שהוא גלגול עכשווי של יהודי נודד ואינו יכול להתקשר דרך קבע אל מולדת, אל משפחה ואל אשה.
- המחבר נולד בבולגאריה, ובהיותו בן שנה עלתה משפחתו לישראל. אין בספר זיקה ליהדות ספרד.

כתבי־עת

- חיים פסח, אשר רייך (עורכים), מאזנים – ירחון לספרות, כרך נו, חוברת 3-4, שבת־אדר תשמ"ג, 80 עמ'.
- חוברת זו כוללת בעיקרה דברי ספרות מאת סופרים יהודים, חלק מהם ממוצא ספרדי־מזרחי, שכתבו צרפתי. ומאמרים עליהם ועל יצירתם (בהם: עמנואל ברל, אנדרה ספיר, אדמון ז'אבס, אנרי משוניק, אלבר כהן, אלבר ממי, אנדה נהר וזאן־פייר פאי). הספרות היהודית שנכתבה צרפתית אינה ידועה ביותר לקורא העברי, ויש לברך על יוזמה זו. עם הסופרים הישראליים בחוברת זו נמנים, בין היתר: שמעון בלס, סמי מיכאל, מקס בילן, אמנון שמוש, אלי בכר ונפתלי טוקר (במאמר על שירת ארו ביטון).

ספרי־עזר

- יהודי המזרח בדורות האחרונים – לבית־הספר העל־יסודי הדתי, מהדורת ניסוי, הוצאת משרד החינוך והתרבות, האגף לתוכניות לימודים, בשיתוף המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח, ואוניברסיטת בר־אילן, הפאקולטה למדעי היהדות, ירושלים תשמ"ג, 184 עמ'.

זהו ספר־לימוד עדכני, העושה שימוש במחקרים חדשים בתולדות יהודי המזרח, שהוכן בידי צוות ובו: ד"ר אליעזר בשן, ד"ר לאה מקובצקי־בורנשטיין וד"ר מיכאל לייטמן ובהשתתפות חוקרים נוספים שהשתתפו בו בכתיבה, בעצה ובפיקוח. כל פרק בספר דן בנושא מוגדר וכל פרק מחולק לסעיפי־משנה, שכל אחד עוסק בתפוצה אחת. פרקי הספר הם: המעמד המשפטי; הקהילה, ארגונה ותקנותיה; המשפחה; החינוך; הכלכלה; היצירה הרוחנית; הזיקה לארץ־ישראל; היחס לתנועה הציונית. כל פרק מלווה במקורות, המדגימים את הכתוב. כן כולל הספר מברא ונספחים, לרבות ביבליוגרפיה, תמונות ומפות. התמונות הן ללא כיתובים, שיסבירו את טיבן. גם הביבליוגרפיה אינה מוערת, הערות מכוונות היו עשויות להקל על המורה ועל התלמיד כאחד. לבסוף, הביבליוגרפיה אינה מעודכנת, וחסרים בה חיבורים חשובים (חסר זה מקורו בין היתר כריכוי המחקרים בתחום זה בשנים האחרונות). אפשר להשלים פרטים אלה בנקל בהדפסות הבאות של הספר.

- סיפורה של עדה – יהדות גרוזיה, בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח והמרכזים הפדאגוגיים, מרכז תרבות העמים לנוער, ירושלים תשמ"ג, 33 + 23 עמ'.

התיק כולל 33 עמודים של תצלומים כתבנית אלבומית, מלווים כיתובים, וכן חוברת הסוקרת את תולדות יהודי גרוזיה בגולתם ובארץ ואת מנהגיהם ותרבותם. זהו חומר עזר מועיל, במיוחד לכתב־ספר ולמועדוני נוער ומתנ"סים.

Eliahou Eilon, *Les Juifs en Afrique du Nord — Une Chronologie*, Jerusalem, □
département de la jeunesse et du hechaloutz, département pour les
communautés sepharades de l'organisation sioniste mondial, 5743-1983
XXXII + 226 pp.

מהדורה שנייה מתוקנת של ספר על קורות היהודים בצפון־אפריקה, שמהדורתו הראשונה
יצאה לאור בשנת תשל"ד, והוא כולל את הכרונולוגיה של היהודים בארצות אלו מראשיתם
ועד ימינו. הספר מיועד למתלמידים וכולל: מפות, לוח סינופטי, ביבליוגראפיה ומפתחות.

